

Зашев, Е. Яна Хутянова. Из историята на българистиката във философския факултет на Университета „Ян Амос Коменски“ в Братислава. – В: Българистика, № 14, (2009), 44–55. ISSN 1311-8544

Резюме

Статията проследява историята на специалността българистика в Братиславския университет „Ян Амос Коменски“ от създаването на учебното заведение през 1921 г. до 2009 г. Отбелязва се фактът, че старобългарски език започва да се изучава още в годината на откриването на университета в Семинара по славянски филологии под ръководството на проф. М. Вайнгарт, а първият лекторат по български е открит през 1925 г. Специално внимание е отделено на първия лектор по български език проф. В. А. Погорелов, който води курса от 1925 до 1945 г. Проследени са етапите на институционалното и научното развитие на старобългаристиката и българистиката в университета, като са посочени последователно всички български и местни преподаватели, техните курсове, научни интереси и публикации. Отбелязани са заслугите за развитието специалността на Ю. Юрчова-Стайкова, Г. Досев, В. Бланар, Г. Вълчев, М. Одран, Ив. Буюклиев, Е. Хорак, Я. Хутянова, М. Добрикова, Я. Кошка, И. Хохел, Д. Вакарелска, В. Кювлиева и др. Вторият дял на статията съдържа поредица от кратки научни биографии на изтъкнати преподаватели и учени, посветили се на старобългаристиката и българистиката и работили в катедрите на университета и институтите на Словашката академия на науките. Сред тях са А. Исаченко, Я. Станислав, В. Бланар, Ш. Ондруш, Е. Хорак, М. Кошкова, Я. Кошка, Е. Паулини и Р. Крайчович. Подчертан е фактът, че развитието на българистиката в университета „Ян Амос Коменски“ е свидетелство за традиционните приятелски връзки между България и Словакия и за трайния интерес към България и българската култура.

Резюме

Студията е посветена на поемата на Франческо Брачолини *La Bulgheria convertita*, отпечатана през 1637 г. в Рим от Витале Маскарди. Творбата е написана по поръчка на Конгрегацията за разпространение на вярата и има ясно изразен религиозно-пропаганден характер. Произведението не е превеждано на български език, а единственото по-цялостно проучване принадлежи на италианския славист Р. Пикио. За основен обект на изследване е избран паратекстът на поемата, а именно: заглавните страници, двадесетте кратки съдържания и азбучният индекс на лицата и събитията. Изложението има за цел да запознае читателя с галерия от портрети на ангажираните със създаването на поемата и посочени в уводните ѝ страници историческите личности, както и със съществуващите между тях връзки и взаимоотношения. Специално внимание е отделено на авторите Франческо и Джулиано Брачолини, на мецената кардинал Антонио Барберини – младши, на цензорите Николо Рикарди и Джулио Роспильози, на покровителя папа Урбан VIII и на вдъхновителя на сюжета Джироламо Пиати, като е отбелязана и на любопитната активност на българите католици през годината на издаването на – 1637. Предложена е също така реконструкция на сюжета на *La Bulgheria convertita* въз основа на специфичната гледна точка на Джулиано Брачолини, отразена в кратките съдържания и в азбучния индекс. В заключение е изказана хипотезата, че поемата *La Bulgheria convertita* представлява важен елемент от по-машабен проект за въздействие върху религиозната съставка на българската национална идентичност, в който са въввлечени и си сътрудничат най-висши представители на Светия престол и техните църковни и политически поддръжници в българските земи. В рамките на въпросния проект творбата е трябвало да играе ролята на национален епос, но тази задача е останала неизпълнена поради комплекс от политически и исторически причини.

Резюме

Книгата представя за първи път на български език преводна антология от 50 патерични разказа. Всички творби с идентифициран гръцки първообраз са преведени от старогръцки език. Въз основа на старобългарския текст се предават само пет разказа (10, 14, 16, 26 и 38), за които е използвано изданието на Сводния патерик поради недостъпност или неизясненост на гръцките първоизточници. Водещ принцип при подбора на четивата е присъствието им в старобългарските преводни патерици и най-вече в Сводния патерик – от неговия състав са началните 38 разказа. Причина за това решение е фактът, че този сборник се счита за средновековна българска антология, отразяваща както вкуса на анонимния съставител (или съставители), така и този на съвременната му аудитория. Останалите 12 разказа присъстват само в Синайския патерик и включването им в книгата се дължи на жанровата им представителност. Окончателният подбор може да даде макар и частична представа за репертоара на различни старобългарски преводни паметници: разкази 41, 36, 42, 44, 45, 12, 34, 33, 46, 18, 23 (в посочената последователност) от настоящето издание са включени в книга от библиотеката на българският цар Иван Александър (Иван-Александров сборник от 1348 г.) и показват на читателя какви сюжети според съставителя Лаврентий са достойни за царското внимание. Разкази от 1 до 38 са част от състава на Сводния патерик. Разказите 6, 8, 9, 12, 13, 15, 18, 20, 21, 23, 25, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 и от 39 до 50 са част от Синайския патерик, разкази 7, 27, 28 и 29 присъстват в Египетския патерик, а разкази 2, 3, 4, 5 и 11 са в състава на Азбучно-Йерусалимския патерик. Книгата е снабдена с предговор, който цели да се измести стереотипната читателска гледна точка към средновековната българска книжовност в опит да представи една по-пъстра картина на Източното средновековие (с. 9–10). Систематично са представени древните патерици (с. 11–16) и тяхното битуване в средновековна България (с. 16–18). Важна част от изданието са изготвените справочници – азбучните индекси на историческите личности и географските наименования (с. 131–135) и на редките и чуждите думи, обозначаващи средновековни реалии (с. 136–138). В главата *За превода* са очертани следваните принципи на подбор и превод (с. 139–140) и е представена таблица на съответствията и източниците, по които е осъществен преводът. Изданието е снабдено и с библиографско описание на източниците, по които е осъществен преводът, на използваните речници и справочници и на избрани научни изследвания. Книгата включена в препоръчаната литература за студентите от Историческия факултет на СУ и на учениците от профилите по история и култура на НГДЕК.

Резюме

Книгата е първи том от серия, подготвяна от КМНЦ в рамките на проекта *Образци на европейската културна традиция – ръкописите на цар Иван Александър*, и съдържа фототипно издание на ръкопис F.I.376 от РНБ в С.-Петербург, известен в науката като Лаврентиев (или Иван-Александров) сборник от 1348 г (с. 65–499). Точната датировка и името на книжовника, изготвил сборника, са известни от добавеното на л. 214 посвещение. Ръкописът представлява сборник с разнообразно съдържание, предназначен за индивидуално четене и адресиран към цар Иван Александър и неговото семейство. Изданието е придружено от студия на английски език, която има за цел да набави исторически контекст и да се представи актуална научна информация за книжовния паметник, за епохата на неговото възникване и за неговия създател (с. 9–40). Фототипното издание е осъществено на базата на чернобял микрофилм и възпроизвежда всичките 214 листа на ръкописа. Изготвянето на второ издание на ръкописа след това на К. Куев от 1981 г. се наложи поради три основни причини. На първо място, Лаврентиевият сборник е важен паметник на българското и европейското културно наследство, възникнал средата на ключовото за Европа XIV столетие – епоха на политически и духовен кръстопът, в която европейският Запад и европейският Изток поемат по различни исторически пътища. На второ място стои нуждата този паметник да е достъпен на изследователите и широката публика в своята цялост. Публикацията на К. Куев от 1981 г. не възпроизвежда целия ръкопис. На снимки с недобро качество могат да се видят само две четива (*Написание за правата вяра* и *За буквите от Черноризец Храбър*), обхващащи текста от л. 93v до л. 101v и от л. 101v до л. 105 (общо 13 листа). Третата причина са множеството неточности от различно естество, допуснати при предаването на разчетения текст в книгата на К. Куев (с. 40–47). При изготвянето на това изданието са допуснати множество (понякога системни) грешки при предаването на диакритичните знаци и при разчитането на отдели думи и изрази. Значително е също така количеството от грешки при предаването на еровите гласни, което поставя под въпрос каквото и да е изследване върху тяхната употреба. Грешки са допуснати дори при предаването на заглавията на някои четива (напр.: *О писменехъ Цръноризца Храбра* вм. *’О писменѣхъ Чръноризца Храбра*; *’Иже въ стхъ ѿча нашіго* вм. *’Нже въ стхъ ѿца нашіго*; *Оученіа црковнаа* вм. *Оученіа црковнаа*; *ѿ различнихъ лицъ* вм. *ѿ [...] различнихъ ѡглавленіихъ ѿ различныхъ лицъ*). Неточности има и при предаването на приписката на Лаврентий (*хрістолюбивомоу* вм. *хрістолюбивомо*). Липсата на прецизност при изготвянето на изданието от 1981 г. е сериозна пречка то да се използва като пълноценен източник за проучването на текста и езика на сборника. За улеснение на ползвателите отделните четива в ръкописа са изведени още в съдържанието на книгата, като са уточнени английските им названия и са дадени латинските им съответствия в случаите, когато в научната литература има утвърдени такива. (Още в съдържанието е предложен адекватен превод на заглавието съчинението на Нил Синайски *За осемте духа на злото*, което по една погрешна традиция близо половин век се предава като *За осемте духовни порока*). Отново с цел подпомагане на работата на изследователите в книга е включена таблица на съответствията между F.I.376 и изданието на К. Куев, свързваща всяка страница от ръкописа със съответстващата ѝ страница в изданието на

К. Куев. Забелязаните неточности при предаването на фолиацията у Куев при л. 43, 43v, 46, 105v, 106v, 107v, 109 и 118v са посочени в бележки под линия (с. 47–52). В отделна глава е включено подробно описание на съдържанието на ръкописа, включващо заглавия, инципити и експлицити (с. 52–62), като в бележки под линия са направени десетки уточнения на публикувания през 2009 г. опис на Б. Христова и колектив (Христова, Б. и др. *Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке – Санкт-Петербург*. С., 2009) и на описанието на съдържанието на сборника на страницата на проекта на Д. Бирнбаум (*Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters*. <http://repertorium.obdurodon.org/readFile.php?filename=NG376PBS.xml>). Такъв напр. е случаят с приписката на л. 214 (под посвещението на Лаврентий) – авторите на опис от 2009 г. не са забелязали, че тя почти буквално преповтаря първите три реда на предходния л. 213v и са я разчели грешно. Така изразът **А** еже въ трѣхъ жи́дове неприемоу́ще слова вѣи́а:~ а же на до́врѣ се е превърнал в – **А** еже въ трѣхъ жи́дове неприемоу́ще слова вѣи́а а жена до́врѣ. В този дял на студията в помощ на изследователите са посочени и началата на членимите единици на четивата (глави и др.) и съответстващият им лист от ръкописа, който лесно може да бъде открит във фототипния дял. Студията завършва с кратко обобщение на кодикологичните и палеографските особености на ръкописа. Както със съдържанието и структурата си, така и с езика, на който е представено, изданието цели да увеличи изследователския интерес към този важен паметник на средновековната българска книжовност, като улесни максимално учените при използването на текста на Лаврентиевия сборник.

Зашев, Е. Полезни за душата разкази от Павел – епископ на богопазената Монеувасия. Превод от старогръцки, коментари и бележки. КМНЦ, София, 2018 ISBN:978-954-9787-30-6, 112 с.

Резюме

Книгата разкрива за първи път пред българския читател малкото по обем литературно наследство на епископ Павел, духовен предстоятел на живописния средновековен византийски град Монеувасия.

Встъпителната студия представя на първо място опит за просопографска реконструкция на биографията на епископ Павел Монеувасийски. Духовникът е действителна историческа личност, роден е и е отраснал най-вероятно в Константинопол през първата половина на X в. Около средата на века е приел монашество в някой от латрийските манастири, където се е запознал със св. Павел Латрийски, а двамата са имали общ духовен наставник – основателя на Кария авва Петър. След като става епископ на Монеувасия, Павел често е напускал диоцеза си и е посещавал столицата, където е поддържал разнообразни социални контакти. През 955 г., в дните преди Рождество, той със сигурност е бил в Константинопол. Неговото съчинение „Полезни за душата разкази“ е написано след 959 г., най-вероятно през 60-те или 70-те години на X в.

Специално внимание е отделено на проучването на текста и състава на творбата. Сред по-важните изводи, които са изтъкнати, е фактът, че текстовата традиция на разказите на Павел Монеувасийски се характеризира с множество вариации както на състава, така и на съдържанието на отделните творби, като това изключва възможността за категорична реконструкция на първичния авторов текст. Основен критерий за състава на съчинението остава арабският ръкопис Codex Paris. Arab. 236, отразяващ превод, направен около четвърт век след възникването на оригинала. Четивата от № 1 до № 10 най-вероятно представляват първоначалното ядро на съчинението, а № 13 и № 14 са добавени скоро след написването му. Към дванадесетте разказа от Codex Paris. Arab. 236 с известни уговорки могат да бъдат добавени разкази № 12 и № 13. Реконструираният от Дж. Уъртли гръцки текст може да се използва единствено като ориентир за състава и текста „душеполезните“ разкази на Павел Монеувасийски, без да дава възможност за напълно достоверни изводи върху преводите на съчинението, в т. ч. и върху старобългарския превод. Изданието улеснява бъдещите изследователи на текста, предлагайки таблици на съответствията на отделните разкази както в гръцки (с. 19), така и в старобългарски източници (с. 105–106). Преводът на петнадесетте разказа и повестта за сводника Сергей от Александрия е съпътстван от богат помощен апарат, включващ справочни статии както за споменатите исторически личности и географски наименования, така и за редките и остарели думи.

Всичките разкази са преведени от старогръцкия текст, реконструиран и издаден от Дж. Уъртли и поместен в TLG. Освен началните четиринадесет, за които в една или друга степен се приема, че са излезли изпод перото на епископ Павел, петнадесетата и шестнадесетата творба са добавени поради обстоятелството, че очертават общата тенденция в еволюцията на жанра и присъстват в множество ръкописи, съдържащи преписи на „душеполезните разкази“.

Тъй като една от целите на изданието е да представи елемент от репертоара на средновековната българска преводна „библиотека“, важно е да се отбележи, че десет от разказите на епископ Павел (№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11 и 12) се откриват в старобългарската преводна компилация, известна като Своден патерик. Един от

разказите, посочен от Св. Николова в изданието на Сводния патерик като принадлежащ на Павел Монемвасийски, няма съответствие в гръцкия текст и не се споменава от по-ранните изследователи на съчинението на епископа.

При работата върху превода е прокаран стремежът да се запазят, доколкото е възможно, подборът на езикови средства и стилистиката на изходните текстове. Без превод са оставени ограничен брой реалии (най-вече длъжности, парични и метрични единици), за да се съхрани атмосферата на епохата, родила творбите.

Изданието завършва с богата библиография, съдържаща над 90 единици, разпределени в три рубрики: 1. Източници, по които е осъществен преводът; 2. Използвани речници и справочници; 3. Цитирана и използвана литература.

Зашев, Е. „Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия“ и сведенията за св. Седмочисленици в него. – Старобългарска литература, 63–64 (2021), с. 301–323. ISSN 0204-868X

Резюме

Статията има за цел да представи бележките и споменаванията на св. Седмочисленици в издаденото през 1868 г. съчинение на бератския епископ Антим Алексудис, озаглавено „Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας“. Представена е кратка биография на автора, която проследява неговото образование и кариерата му на духовник, приближен на Вселенската патриаршия. Специално внимание е отделено на неговите научни интереси в области като палеография, епиграфика и църковна история, като за целта е приложено и съответно библиографско описание на по-важните му публикации.

С цел да се разкрие генезисът на интереса на епископ Антим към делото на светите Седмочисленици, е направен опит за реконструкция на различни аспекти от духовната атмосфера в бератската епархия, свързани със славянските просветители – устно предание, църковни служби и църковни изображения. В този културно-исторически контекст е вместен прегледът на съдържанието на книгата на Антим Алексудис. Отбелязан е фактът, че в съчинението си духовникът трикратно се спира на св. Седмочисленици – в седма, осма и десета глава, като съответните откъси са предадени в превод на български език. Вниманието е отделено и на факта, че епископ Антим се ангажира и със съхраняването на мощите, за които се смята, че принадлежат на св. Горазд и св. Ангеларий, като за целта е изработен реликварий, а трудът е заплатен от касата на митрополитския храм.

В заключение се изтъква, че книгата на Антим Алексудис е свидетелство, че век след ликвидирането на самостоятелността на Охридската архиепископия и присъединяването на диоцеза ѝ към Вселенската патриаршия в нейните крайни югозападни предели паметта за делото на св. Седмочисленици устойчиво се пази. В Бератската епархия през XVIII и XIX в. съществуват две традиции за нейното отбелязване – първата, свързана с град Берат, където празникът е на 26 ноември, и втората, свързана с Мосхопол, където датата е 17 юли.

Повлиян от достъпните му гръцки източници, от устната традиция и на базата на личните си впечатления Антим Алексудис създава един „бератоцентричен“ разказ за делото на св. Седмочисленици, в който се отличава с добронамереност както към фактите от българската история, така и към съвременните му българи, които нарича „нашите братя по християнска вяра“.

Ключови думи: Берат, Антим Алексудис, история на Бератската епископия, св. Седмочисленици

Резюме

Студията е посветена на реликвария в църквата „Успение Богородично“, намираща се на акропола в гр. Берат (Албания), за който се твърди, че съдържа мощи на св. Горазд и св. Ангеларий и дори на светите Седмочисленици като група. Представен е опит за обобщение на известните факти, свързани с реликвария, но не ретроспективно – по отношение на неговата автентичност, а перспективно – с оглед на възникването и утвърждаването на култа към светите Седмочисленици.

В изследването е проследена продължилата от втората половина на XIX в. до наши дни научна дискусия относно автентичността на мощите, като е отчетен фактът, че много по-голяма е вероятността те да са фалшиви. Посочено обаче, че тази важна за изследователя медиевист констатация не е продуктивна за изясняването на възникването на култа към св. Седмочисленици като група.

Изложено е схващането, че във времето преди края на XVII в. мощи, за които се смята, че са принадлежали на св. Горазд и св. Ангеларий, заедно с друго църковно имущество са последователно преместени от Главиница (Балши) в манастира „Св. Георги“ в селището Брещан, а оттам в митрополитската църква на Берат „Успение Богородично“, като целта е била търсене на по-голяма безопасност. Мощите са изиграли ролята на генератор на местния култ към св. Седмочисленици, а наличието им в Берат или самото им пренасяне е станало повод за написването на т.нар. Бератска служба за св. Седмочисленици.

Църковният празник се е отбелязвал на 26 ноември, непосредствено след паметта на св. Климент Охридски, като двете чествания са представлявали части на единен празничен комплекс. Отбелязването на празника на 26 ноември се е съхранило повече от век и половина като специфична местна традиция въпреки засвидетелстваната в Мосхополската служба от 1742 г. втора дата – 17 юли.

Мощите, заедно с Бератска служба, са в основата на широкото разпространение на обща иконографска схема за представяне на св. Седмочисленици в гр. Берат и околностите му. През 1885 г. с покровителството на местния епископ Антим Алексудис мощите са прибрани с специално изработен реликварий със сребърен обков, релефно изображение на Седмочислениците и няколко надписа. Разминаването между имената на св. Седмочисленици върху реликвария и в Бератската служба се обяснява с двата вида традиции, на които те са плод: устната – намерила израз в надписа на реликвария, и писмената, чието продължение е службата. В наши дни сребърната украса на реликвария липсва, но самият той е запазен и се съхранява в сградата на църквата „Успение Богородично“, която от 1986 г. е превърната в Национален иконографски музей „Онуфри“. Съдържащите се в реликвария мощи и метални обувки, дават основание да се предположи, че са принадлежали един светец, като идентифицирането му е задача на бъдещи изследвания.

Мощите, съхранявани в Бератския реликварий, стават първооснова на съвременния култ към св. Седмочисленици, за който с голяма степен на сигурност може да се смята, че има бератски произход. Възникнал в мултиетническата среда на град Берат от края на XVII и началото на XVIII в., този култ намира израз в богата иконографска традиция и служба, свързани закономерно с този южноалбански град.

Резюме

Студията представя анализ на някои структуроопределящи механизми на „изобретяване“ на колективния образ на св. Седмочисленици в първия засвидетелстван извор, конструиращ и отбелязващ тяхната обща памет – т.нар. *Бератска* или *Венецианска* служба. Изтъква се фактът, че независимо от компилативния характер на богослужебната творба, изграденият образ е нов, до голяма степен оригинален и представлява прецедент по отношение на по-късната традиция. Наблюденията са осъществени на базата на над 100 примера, представени в оригинал и в превод на новобългарски.

При създаването на образа на св. Седмочисленици е налице стремеж едновременно да се утвърдят означаваното и означаващото в рамките на езиковият знак Ἑπτάριθμοι. Самото конструиране на общността от седем светци не е произволно, а е подчинено на определена система – групата се състои от три йерархични двойки и един отделен светец.

Конструирането на образа на св. Седмочисленици се допълва от историко-географски отнасяния, като в тази роля най-често влизат реалиите *България* и *българи*, по-често самостоятелно, а в отделни случаи съпътствани от други подобни реалии – *Мизия*, *мизи* и *Далмация*, *далмати*. Контекстът на четенията, включващи *Мизия* и *мизи* подсказва тяхната тъждественост с *България* и *българи*. Самостоятелните употреби на *Далмация* и *далмати* са значително по-редки и говорят за внимателен баланс между приеманата за исторически достоверна обвързаност на Седмочислениците с България и култа към техните мощи, за каквито се е смятало, че са положени в катедралния храм на Белград (Берат).

В изградената представа за Седмочислениците са открояват няколко изобразителни регистъра, сред които най-отчетливи са светлинната/просветителската образност, метафоричното им пресъздаване като своеобразен български дом на Премъдростта и подчертаващата единството и хармонията между тях музикална образност.

В рамките на композицията на службата малката вечерня по-стриктно следва първоначално заложената структура на групата светци и акцентира преди всичко на обвързаността им с България. В хода на разгръщането на богослужебната творба се все повече се изтъква връзката на светците с Далмация и с града, който чества паметта им – Берат.

Създадена в късна историческа епоха и съставена въз основа на книжовни източници и местни предания, Бератската служба не може да служи като исторически извор за делото на първоучителите Кирил и Методий и техните ученици. Тя обаче е важен документ, отбелязващ възникването и институционализирането в мултиетническата среда на южните албански земи на един нов култ, който предстои да се разпространи и утвърди най-вече сред българите на Балканите.

Резюме

Студията разглежда *lieux de mémoire* от различен характер, свързани със св. Горазд и св. Ангеларий, в гр. Берат (Белоград, Велаград, Велеград или Белград Албански) с цел да открие мястото и ролята на паметта за двамата Кирило-Методиеви ученици в процеса на възникването и институционализирането на култа към св. Седмочисленици. Обект на изследване са устното предание за мощите св. Горазд и св. Ангеларий, артефактите и писмените паметници, свидетелстващи за почитта към тези светци. Представените разнородни източници категорично свидетелстват, че през XVIII – XIX в., а може би и значително по-рано, в Берат е разпространена памет за св. Горазд и св. Ангеларий. Тази памет е най-вероятно изцяло постбиографична и има смесен (народен и книжен) произход, като в основата ѝ са предполагаемите техни мощи. Именно връзката с тези мощи обединява поредица от паметови следи, които разположени в хронологичен ред изглеждат така: Бертатска (Венецианска) служба за св. Седмочисленици с канон, посветен на св. Горазд и св. Ангеларий (1720 г.), икона на св. Седмочисленици, пресъздаваща успението на св. Горазд и св. Ангеларий (1812–1814г.), два реликвария във формата на обувки, единият от които е посветен на св. Ангеларий (1823 г.), „Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия“ от Антим Алексудис, посочващо бератския храм „Успение Богородично“ като място, където се съхраняват мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (1868 г.), втора икона на св. Седмочисленици, пресъздаваща успението на св. Горазд и св. Ангеларий (1873 г.), обкована със сребро мощехранителница от храма „Успение Богородично“ в Берат. Представена е хипотезата, че смисловата рамка, обединяваща изброените *lieux de mémoire* е местен устен наратив, който частично е реконструиран. Интерпретацията на посочените източници и на връзките между тях насочва към заключението, че „мощите“ на св. Горазд и св. Ангеларий са материалната основа за изграждането на една локална традиция на почит, която, от своя страна, ляга в ядрото на институционализирания в началото на XVIII в. култ към св. Седмочисленици. Тези мощи са сакралният център, около който се организира паметта за седемте славянски просветители в Берат и околностите му – култ, който предстои постепенно да се освободи от тази зависимост, както показва втората по време Мосхополска служба за св. Седмочисленици, и да се превърне в част от българската възрожденска култура.

Резюме

В изследването се проследяват и обобщават сведенията за историческите лица от кръга на св. Седмочисленици, като се обръща специално внимание на разграничението между *споменаване, изброяване и групиране*. Като средоточия на паметта за *съвместния култ* към св. Седмочисленици са разгледани разнообразни исторически свидетелства, обхващащи както писмени паметници – *Проложното житие на св. Йоан Владимир* (1690 г.), *Бератската служба за св. Седмочисленици* (ок. 1720 г.) и *Венецианската служба за св. Седмочисленици* (1742 г.), така и многобройни артефакти – осем стенописа, три икони, един дърворезбен медальон и три реликвария. Въз основа на посочените извори е очертана най-ранната топография на култа към седемте светци, като отделните паметници са представени в своя географски, културно-исторически и архитектурен контекст. Подчертан е фактът, че историческите свидетелства за ранния етап от разпространението на култа към св. Седмочисленици обхващат относително ограничен географски ареал, включващ земите на Бератската митрополия и нейните непосредствени околности, като изображенията в Драчкия манастир (1735 г.) и църквата „Св. пророк Илия“ в Сиатиста (1744 г.) имат по-скоро характер на изключение. В заключение се отбелязва, че цялата проследена традиция, включваща както трите писмени паметника, така и многобройните изображения и артефакти, е гръкоезична. Тази традиция все още не може да бъде припозната като същинска българска народностна инициатива от възрожденски тип, а по-скоро е регионален поствизантийски култ, възникнал в югозападните предели на Охридската архиепископия в мултиетническа среда с доминиращ културен елинизъм. Запазените до днес артефакти, които вероятно са само част реално създадените, свидетелстват за вписването на св. Седмочисленици в сакралния пантеон на Охридската архиепископия, чрез което се издига нейният църковен авторитет и се подкрепя нейната историческа претенция за канонична самостоятелност. В перспективата на развитие на култа през втората половина на XIX в. предстоят неговото постепенно пренасяне на изток и североизток към земите на населената с по-компактно с българи Македония и появата на изображения, извеждащи на преден план създаването на българската писменост.

Резюме

Студията подлага на критична преоценка две хипотези, свързани с авторството на т. нар. *Бератска служба за св. Седмочисленици*, според които включеният в богослужебната творба *Канон за св. Горазд и св. Ангеларий* е създаден между 889 г. и 893 г. от българския княз Борис I, а цялата служба е съставена от драчкия митрополит Григорий през XIV в. В резултат от анализа на представените аргументи двете хипотези са отхвърлени, като същевременно е предложено ново схващане за авторството на службата. Изложени са аргументи, че съставител и автор на оригиналните дялове и преработките, включени в Бератската служба, е епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот, като въз основа на наличните свидетелства е направен опит за частична реконструкция на неговия живот и творчество. Допускането, че Михаил Иписхиот е основна фигура в съставянето на *Бератската служба*, води до заключението, че както оригиналният *Канон за св. Горазд и св. Ангеларий*, така и цялата богослужебна творба са създадени във времето непосредствено преди отпечатването ѝ във Венеция – в края на 20-те години на XVIII в.

Резюме

Монографията е посветена на най-ранните следи на колективния култ към св. Седмочисленици, съхранени в югозападните предели на Охридската архиепископия, обхващащи днес предимно земите на Южна Албания, и по-конкретно на Бератската епископия и непосредствените ѝ околности. Представени и подложени на интерпретация са разнородни исторически източници – писмени паметници, разнообразни артефакти, устни наративи.

В първата глава изложението се съсредоточава върху т. нар. бератски реликварий и съхраняваните в него мощи, които се разглеждат като материална основа и генератор на местния култ към св. Седмочисленици. Направен е опит да се реконструира както историята на мощите, така и на самия реликварий. Подчертан е фактът, че отбелязването на паметта на св. Седмочисленици в гр. Берат и околностите му е пресечна точка на две традиции – устна и писмена, като първата битува под формата на локално предание, а втората възхожда към богослужебните творби на Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, посветени на св. Климент и св. Наум.

Наличието на мощите или самото им пренасяне в Берат е послужило като отправна точка за написването на *Бератската служба за св. Седмочисленици*, на която е посветена втората глава на книгата. Събрани и обобщени са всички достъпни данни за богослужебната творба, като специално внимание е отредено на неразрешения проблем за нейното авторство. Подложено на критика и отхвърлено е схващането, че службата е възникнала през IX в., а неин автор е княз Борис Михаил. Подробен анализ на множество писмени източници обуславя хипотезата, че създател на *Бератската служба* е епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот (ок. 1690–1780), а самата творба е съставена непосредствено преди отпечатването ѝ във Венеция (ок. 1720 г.). Въз основа на достъпните извори е предложена просопографска характеристика на епископ Михаил. Осъщественият преглед на историческите факти води до заключението, че *Бератската служба* е компилирана въз основа на преки заемки, преработки на по-ранни съчинения и поне един оригинален дял – *Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий*. В процеса на нейното написване освен Михаил Иписхиот вероятно са взели участие представители на произхождащото от Берат семейство Папас, на чиито разноски е отпечатана богослужебната творба. Подчертан е фактът, че по времето на отпечатването ѝ вече е установена датата на отбелязването на паметта на светците – 26 ноември, като посочената в *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* втора дата – 17 юли не измества първата, а двете заедно съжителстват в продължение на най-малко век и половина.

Третата глава на изследването съдържа опит за вникване в смисловите структури на текста на *Бератската служба*, чиято цел е откриването и проследяването на механизмите, чрез които се „изобретява“ най-ранният словесен образ на Седмочислениците. Като водещи принципи за утвърждаване на седмосъставността на групата са открити *изброяването* и *директното назоваване*, като по този начин се утвърждават едновременно както означаемото, така и означаващото в езиковия знак ἑπτάριθμοι. Самото конструиране на общността от седем светци не е произволно, а е подчинено на определена система и йерархия. На практика групата се състои от три установени в заглавието двойки, всяка от които със своя вътрешна йерархия, и един отделен светец. Това са първоучителите св. Кирил и св. Методий, охридските светци

със собствени култове Климент и Наум, „бератските“ светци Горазд и Ангеларий и св. Сава. С разгръщането на текста на богослужебната творба обаче се забелязва стремеж посредством вариране в рамките на установения модел всеки от участниците в групата да бъде конотиран и открит с някакъв смислов акцент. Конструирането на образа на св. Седмочисленици се допълва от историко-географски отнасяния, като в тази роля най-често влизат реалиите *България* и *българи*, *Мизия*, *мизи* и *Далмация*, *далмати*. Контекстът на четенията, включващи *Мизия* и *мизи*, подсказва тяхната тъждественост с *България* и *българи*. Самостоятелните употреби на *Далмация* и *далмати* са значително по-редки и говорят за внимателен баланс между приеманата за исторически достоверна обвързаност на Седмочислениците с България и култа към техните мощи, за които се е смятало, че се съхраняват в град Берат. Изложените наблюдения са плод на детайлен анализ на текста на службата, като всички примери са представени в оригинал и в превод на български. Този принцип на поднасяне на източниците е спазен в цялото изложение.

Четвъртата глава съсредоточава вниманието на читателя върху бератските по произход паметови следи, свързани конкретно със св. Горазд и св. Ангеларий, почитта към които е разгледана като своеобразно ядро на изследвания култ. Въз основата на писмени източници и поредица от съхранени артефакти е изведено заключението, че през XVIII–XIX в., а може би и по-рано, в Берат е разпространена памет за св. Горазд и св. Ангеларий. Тази памет е изцяло постбиографична и има смесен (народен и книжовен) произход, а в основата ѝ са предполагаемите мощи на светците. Смесова рамка, обединяваща хронологически представените артефакти (икони и мощехранителници) и писмени текстове, е устен наратив, който (макар и да не може цялостно да бъде реконструиран) е съдържал сюжетни елементи, сред които – откриването и/или пренасянето на мощите на Горазд и Ангеларий от катедралния храм на Балши „Успение Богородично“ (или от манастир, носещ същото име) в Берат; участие в това събитие на монах на име Пимен или пастир, споменът за когото е бил траен и е намерил отражение в иконографията; мостът „Горица“, по който монахът (или пастирът) е влязъл в града и който вероятно подсказва мястото, откъдето той е дошъл; първоначално полагане на мощите в енорийска църква на бератския квартал Мангалем „Успение Богородично“, откъдето да са пренесени в катедралния храм „Успение Богородично“ след неговото възстановяване през 1797 г. Този наратив вероятно е бил част от два макроразказа, включващи Горазд и Ангеларий в групата на св. Седмочисленици. Първият макроразказ е по-близък до народната традиция и вписва в групата на св. Седмочисленици имената Кенос и Теодоро, а вторият почива на използваните от автора на *Бератската служба* книжовни източници. Отглас от втория макроразказ присъства в *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* от Антим Алексудис, според което Кирило-Методиевите ученици Климент, Наум и Ангеларий пристигат директно в Берат, а срещата с копнеещия да ги види български княз Борис се осъществява в съседния Охрид.

Пета глава пренася фокуса на изследователския интерес от двойката св. Горазд – св. Ангеларий към цялата група Седмочисленици. Въз основа на съхранените исторически източници се проследяват етапите на формиране на групата – *споменаване*, *изброяване* и *обособяване*. В качеството на средоточия на паметта за св. Седмочисленици са разгледани поотделно и представени в хронологическа таблица три писмени паметника, осем стенописа, четири икони, един дърворезбен медальон, три реликвария и една дарохранителница. На тази основа е реконструирана приблизителната топография на ранния етап от процеса на възникване и утвърждаване на съвместния култ към св. Седмочисленици. Изнесените факти показват, че края на XVI и началото на XVII в. групата светци, обхващаща първоучителите Кирил и

Методий и техните най-близки ученици, постепенно уточнява своя седемчленен състав. На този етап тази група все още няма специфично наименование и общ култ. Ситуацията се променя в края на втората половина на XVII в., когато в югозападните предели на Охридската архиепископия (Берат, Неокастро) светците биват обозначени с колективно название – Ἑπτάρθμοι, както свидетелства *Проложното житие на св. Йоан Владимир* (1690 г.), а *Бератската служба* (ок. 1720 г.) поставя началото на съвместното отбелязване на тяхната памет в Берат и близките му околности на 26 ноември. В днешните южни албански земи съществуват паралелни наративи за св. Седмочисленици. Централният е бератският, според който митрополитската църква на града съхранява мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките седем светци), а св. Седмочисленици възвестяват словото Божие „из целия град“ и из земите „на Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия“. Според този разказ Седмочислениците изработват буквите според българската реч, поднасят на българите дара на благовестието и грамотността, а княз Борис приема кръщение от св. Климент в Охрид. От своя страна, манастирът „Св. Йоан Владимир“ в Неокастро (Елбасан) е източник друг разказ, който обвързва Седмочислениците с покръстването на Симеон – „цар на българите и на Охрид“ и с връщането към православието на „заблудените народи от еретиците масалиани и богомили сред българите в Мизия, Албания, Далмация, Илирия и Сърбия“. С написването и отпечатването на *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* (1742 г.) се установява нова дата за отбелязването на паметта им – 17 юли, като едновременно с това култът се еманципира от своята регионална обвързаност с Берат и предполагаемите мощи на светците. Важно е да се отбележи, че и трите писмени паметника пряко свързват делото на просветителите с България и българите, като едновременно с това прокарват идеята за принадлежността им към земите на Далмация, Илирия или Албания. От 30-те години на XVIII в. насетне в църковната живопис се явява колективният образ на св. Седмочисленици, обособени като група с различни композиционни решения. Разпространението на изображенията на св. Седмочисленици обхваща с малки изключения земите на Бератската митрополия и нейните непосредствени околности, като промяната на църковната юрисдикция на района през 1767 г. не се отразява на популярността на темата за св. Седмочисленици. Изтъкнат е фактът, че цялата проследена традиция е гръкоезична и все още не може да бъде припозната като същинска българска народностна инициатива от възрожденски тип, а по-скоро е регионален поствизантийски култ, възникнал в югозападните предели на Охридската архиепископия в мултиетническа среда с доминиращ културен елинизъм.

Последната шеста глава представя превръщането на бератската традиция в рефлексия в публикуваното през 1868 г. съчинение на бератския епископ Антим Алексудис *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция*. В този дял на проучването е направен опит за реконструкция на механизма, по който бератската памет за св. Седмочисленици се интериоризира от един „външен“ спрямо местната общност духовник и учен, какъвто е произхождащият от Тракийския Херсонес и служил преди това Константинопол и Ефес епископ Антим. В откъсите на своето съчинение, посветени на св. Седмочисленици, Антим Алексудис създава един „бератоцентричен“ разказ, в който дейността на славянските просветители е съсредоточена около града, на чиято митрополитска катедра сам той е предстоятел. Написана в една мултиетническа среда, за която гръцкият е основен културен език, книгата на Антим Алексудис се отличава с очевидна добронамереност както към фактите от българската история, така и към съвременните му българи, които нарича „нашите братя по християнска вяра“. Въпреки че е изминал цял век от ликвидирането на Охридската архиепископия и борбата за независима

Българска църква е съвсем близо до своята развързка, епископ Антим продължава традицията на охридските и бератските митрополити за въздигане и прослава на местните култове, сред които на първо място откроява този към св. Седмочисленици.

В добавеното в края на книгата Приложение е представено ново издание на текста на *Бератската служба*, като са изложени мотивите, които го налагат. Включени са също три творби на предполагаемия автор на Бератската служба – епископ Михаил Иписхиот: *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф* от Служба за св. Наум (Мосхопол, 1740 г.), *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф* от Служба за св. Климент (Мосхопол, 1742 г.) и *Кратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък*, поместена в края на *Службата за св. Наум Охридски* (Мосхопол, 1740 г.).